

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907-BY-92-017-096

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
VII

İ Z M İ R

1992

SAHABE TEFSİRİ ÜZERİNE*

Yazan : Doç. Dr. Abdusettar Hamid

Çev. : Yard. Doç. Dr. Ömer DUMLU

Sahabe'nin Kur'an'ı Re'y İle Tefsiri

Hız. Peygamber vefat edince, Sahabiler, devletin mesûliyetini yüklendiler. Hız. Peygamber'e sınımsıkı sarılıp, kavlen ve fi'len onun yolunu izlediler ve böylece İslam'ın sorumluluğunu paylaştılar. Bunlardan bir kısmı devlet işlerini üzerine aldı, diğçerleri de (çeşitli) beldelere dağıldılar. Onların başlıca görevi, İslam'ı yaymak ve hükümlerini pratik olarak uygulamaktı. Çünkü onlar, Kur'an, Sünnet ve dilden yola çıkarak Kur'an-ı Kerim'deki mevcut şartları ve bunların arasındaki irtibatı çok iyi anlayan kimselerdi. Bütün bunlar, Kur'an nasslarını anlama, Kitap ve Sünnet'te kesin bir hüküm bulunmadığı zaman, onlara, nassları bazen re'y ile açıklama fırsatını vermiştir. Bu sebeple onlar, Allah'ın Kitabı'nı daha iyi anlayabilmek için, zihinlerine takılan hususları, Hız. Peygamber'den rivayet edilenlere ekleyerek re'y ile tefsir işine daha çok yer verdiler. İşte bütün bunlardan dolayı re'y ile tefsir metodu, ta Sahabe döneminden buyana, nakli tefsire paralel olarak devam edegelmiştir.

Sahabe'nin Kur'an'ı Re'y İle Tefsir Ettiğine Dair Bazı Deliller

Ahmed İbn Hanbel bu konuda şöyle der: "Yezid İbn Hârûn, Asım el-Ahvel'den naklettiğine göre, eş-Şa'bî şöyle demiştir: 'Ebu Bekr'e kelâla'nin¹ anlamı soruldu. O da: '*Bu konuda kendi re'yimle cevap vereceğim. Şayet re'yimde isabet edersem bu, Allah'tandır. Yanılırsam benden ve şeytandandır. Kelâlenin, baba ve çocuğun dışında bir şey olduğunu zannediyorum'* dedi"².

* Bu makale, er-Rsaletu'l-İslamiyye Dergisinin (Bağdad, 1983) 162-163. sayısında yayınlanmıştır.

1 Kelâle lafzı: "Eğer bir erkek ve bir kadına kelâle yollu vâris olunuyor..." anlamındaki ayette geçmektedir. Nisa, (4), 12.

2 İbn Kayyim el-Cevziyye, İ'lâmu'l-Muvakkûn, I, 82.

Hiz. Ali'ye, Hiz. Peygamber, size mahsus bir Şey söyledi mi, dendiğinde, o :*"Hayir, yanımızda Kur'an ve O'nun Kitabı hakkında kiŐinin mazhar olduğu anlayıŐtan başka bir Şey yoktur"* Şeklindeki sözleri bu konuya aŐıklık getirmektedir.³ Onun, Şöyle dediği de rivayet edilmektedir :*"Kuluna, Allah, ancak Kur'an'ı anlama yeteneği vermiştir"*. Yapılan iş, sadece nakledileni tercemeden ibaret değilse -ki değildir- bu durumda *fehmi* kelimesi neyi ifade eder.⁴ Ayrıca "Kime hikmet verilirse..."⁵ anlamındaki ayette geÇen *hikmet* kelimesinin de *"Kur'an'ı anlamak olduğu"* İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir.⁶ Burada anlatılmak istenen Şey, Kur'an'ı anlamının sadece nakli tefsire bağlı olmadığı hususudur. Bütün bunlara ek olarak, Hiz. Peygamber'in İbn Abbas'a :*"Allahım, onu dinde fakih kıl ve ona te'vili Ğret"*⁷ Şeklindeki duası da varid olmuştur. EĞer te'vil Kur'an'ın nzl gibi duyularak ve muhafaza edilerek gelmiŐ olsaydı, bu durumda, Hiz. Peygamber, te'vili sadece İbn Abbas'a tahsis etmezdi. Öyle ise, Hiz. Peygamber'in te'vili İbn Abbas'a tahsis etmesi bir ruhsattır.

Te'vil, kendisini destekleyen bir delille, lafzı, taŐımıŐ olduğu mânâya ihtimeli olmakla beraber, zahiri medllnn dışında bir mânâya hamletmektir. Bu da, ancak, ArapÇa'da, arapların koyduğu kaideler őrerçevesi iÇerisinde cereyan eder. Bunun gerŐekleŐmesi ise, lafızlarda ve terkiplerde kapalı hususları anlamak işin câhiliye dönemi Őiirine müracaatla olur. Diğer taraftan, tâbiin devrinden sonra, tefsir hareketlerinin, fikri akımlar ve kültür karışımı sonunda, İslâm toplumunda meydana getirilen sosyal yapı deĐiŐiklikleri sebebiyle bazı sapmalara maruz kaldığı da göz önünde bulunduurulursa, o takdirde, aklî tefsirin Sahâbe zamanında baŐladıĐını söyleyebiliriz. el-Âmid, re'y ile tefsirin veya istinbat metoduyla Kur'an ve Sünnet'e muhalif olmaksızın, ArapÇa slbu őrerçevesinde cereyan eden te'vilin Sahâbe döneminde baŐladıĐını te'yid ederek Şöyle der :*"Te'vilin anlamı bilindiği zaman, bu makbuldür. Şartları yerine getirildiği zaman da, onunla amel edilir. Sahabe döneminde günümüze kadar, her asırda, İslâm alimleri (te'vili kullanmada) herhangi bir sakınca görmemiŐ ve onunla amel edegelmiŐlerdir"*.⁸

3 Muhammed ez-Zefzâf, et-Ta'rif bi'l-Kur'an ve'l-Hadıs, s.176.

4 el-Gazzâli, İhyâu Ulûmi'd-Dn, I, 289.

5 Bakara, (2), 269.

6 el-Gazzâli, a.g.e., I, 290.

7 el-Gazzâli, a.g.e., I, 290.

8 Bkz., Mustafa Sâvi el-Cuveyn, Menhec'z-ZemahŐeri, s. 11-12; Ahmed eş-Őarâbâsi, Kısatsu't-Tefsir, s.65.

Re'y İle Tefsirde En Meşhur Sahâbiler

Sahâbeden pek çoğu Kur'an'ı re'y ile tefsirde şöhrete ulaşmışlardır. Hulefâi Râsidîn, İbn Mes'ûd, Ubey İbn Ka'b ve Abdullah İbn Abbas bunlardandır. Bunların tefsirdeki metotları şu hususlara dayanır:

1. *Kur'anı Kerim*: Ayetlerin bazısı bazısını tefsir eder. Bir ayette mutlak olan bir ifade, diğer bir ayette mukayyed olur. Bir mevzuda umûmî olan bir ayet, diğer bir konuda husûsî; bir yerde mücmel olan, başka bir yerde tafsilatlı anlatılmaktadır.

2. *Sünnet*: Allah'ın Kitabı'nda açıklama bulunmadığı zaman Sünnet ikinci derecede kaynaktır. Çünkü Sahâbiler sünneti muhafaza eden ve yaşayan kişilerdir. Zira onlar, kendilerine kapalı olan hususları açıklayan ve Kur'an'ı kendilerine okuyan Peygamber'e arkadaşlık etmiş ve onu dinlemişlerdir.

3. *Re'y ile içtihad*: Sahâbilerin tefsiri, esbâbı nüzûl bilgisine dayanmaktadır. Çünkü onlar olayları müşahade etmişler, Kur'an'ın nüzûlünü yaşamışlar ve İslâm devletinin kuruluşuna katkıda bulunmuşlardır. Onlar bu konuda, Arapça'nın üslupları hakkındaki bilgilere ve kendi geniş idraklerine dayanmaktadırlar. Ayrıca onlar, kendilerine, Allah'ın Kitabı'nın esrâr perdesini açacak ve Kur'an'ın tefsirini doğru bir şekilde yapma imkanı verecek hususlardan olan arap şiiri ve âdetlerini bilen insanlara sahip olmalarının yanında, her biri fesahat, belâgat ve beyanın önderleriydiler.

Bir Hatanın Düzeltilmesi

Sahâbe'den re'y ile tefsir edenler konusuna itina gösterilmesi gerekir. Tefsir tarihi okutan bazı hocalar, İbn Abbas'ı örnek nesli temsil eden ilk müfessir olarak kabul etmişlerdir. Gerçi İbn Abbas, Kur'an lafızlarını şiirle açıklamada ve bunu edebî bir kalıp içerisinde sunarak insanları hayrete düşürmede ayrı bir yere sahiptir. Fakat gerçekte ise, re'y ile ilk tefsiri yapan Hz. Ömer'dir. el-Muvafakat'ta anlatıldığına göre Hz. Ömer (او يأخذكم علي تخوف)⁹ ayetinin manasını sorar. Huzeyl kabilesinden bir yaşlı adam ayağa kalkarak şöyle der: "Bu, Huzeyl lügatıdır. Tahavvuf'un anlamı tenakkus demektir". Bunun üzerine Hz. Ömer, ondan, bu anlamı ifade eden arap şiirinden bir şahid getirmesini ister. Huzeylî de şu beyti okur:

تخوف الرجل منها تامكا قردا كما تخوف عود النبقة السفن

"Baltanın kayın ağacını yontarak azalttığı gibi, keneli, hörgüçlü deveyi de, se-
meri öylece aşındırır (onu zayıflatır)".

9 Nahl, (16), 47.

H.z. Ömer bunu işitince ikna olur ve arkadaşlarına şöyle der: "Ey insanlar, câhiliye dönemindeki divanlarınıza gereken önemi veriniz. Çünkü bunlarda Kitabınız Kur'an'ı açıklayan (şüirler) vardır" der¹⁰.

Gerçekten de H.z. Ömer re'y ile tefsirin ilk tohumlarını atmada İbn Abbas ve diğer sahâbîlerden önce gelir. Ne var ki, bu konuda, İbn Abbas'ın şöhreti daha çok yayılmıştır. Fakat (yukarıda nakledilen) hâdis, H.z. Ömer'in re'y ve içtihadı başvuran sahâbîlerin başında geldiğini teyid etmektedir. İslâm fıkıh tarihi yazarlarının çoğuna göre de, H.z. Ömer, ehl-i re'y mezhebinin ilk mümessili olarak kabul edilmektedir.¹¹

H.z. Ömer'in mükemmel bir düşünce ve sağlam bir zekâyaya sahip olduğu bilinmektedir. Hatta Kur'an'dan bazı ayetlerin, onun görüşlerine uygun, onu teyid eder mahiyette nâzil olduğu da bir gerçektir. H.z. Ömer bazen bir görüş belirtir ve bu görüş doğrultusunda ayet nâzil olurdu. Onun görüşüne uygun olarak nâzil olan ayetlerin sayısının dokuzdan fazla olduğu söylenir. H.z. Peygamber onu överken şöyle der: "Şüphesiz Allah, doğruyu Ömer'in dili ve kalbi üzere kıldı". Diğer bir hadiste de şöyle buyrulur: "Şüphesiz, sizden önceki milletlerde muhaddesler yani kendilerine ilham edenler vardı. Ümmetimin içerisinde böyle birisi varsa, o da, Ömer'dir".¹²

Nitekim H.z. Ömer'in, Ebû Musa el-Eş'arî'ye, kaza konusunda, Kitap ve Sünnet'ten sonra, kendi görüşüne göre hareket etmesi yolundaki hitabını unutmamalıyız. İşte bu (tavsiye), müftülerin düşünüp, tefakküh, alimlerin ise kabul edip, hükmü ve şahadeti üzerine bina ettikleri, açık bir mektuptur.¹³

Sahâbenin Re'y İle Tefsirinden Bazı Örnekler

H.z. Ömer ve İbn Abbas, diğer sahâbîlere kapalı kalan, Arapça'nın sırlarını ve Kur'an'ın ince manalarını bilecek derecede ileri görüş ve zekâyaya sahip iki büyük müfessirdir. Maksadım, onların, aklî tefsirin ilk tohumlarını attıklarını ve bu yolla tefsir etmede önderlik ettiklerini belirtmektir.

1. el-Kurtubî "*Boşanmış kadınlar üç kur' (üç adet veya üç temizlik süresi) bekleyip kendilerini gözetler*"¹⁴ anlamındaki ayette geçen *kurû'* lafzının manasında sahâbîlerin ihtilaf ettiklerini ve H.z. Ömer, H.z. Ali, İbn Mes'ûd ve

¹⁰ eş-Şâubî, el-Muvâfakât, II, 88.

¹¹ Muhammed Yusuf Musa, Târîhu'l-Fıkhi'l-İslâm, s. 104.

¹² İbnü'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zehab, I, 33.

¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., I, 86.

¹⁴ Bakara, (2), 228.

Ebû Musa'nın bu kelimeyi *hayız*; Hz. Aişe, İbn Ömer ve Zeyd İbn Sâbit'in ise *temizlenme* diye açıkladıklarını ve bu husustaki ihtilafın sebebinin *kurû'* lafzının, Arapça'da, birden fazla manaya ihtimali olduğundan kaynaklandığını rivayet ederek, bu hususta Ebû Ömer İbn el-A'lâ'nın : *Bazı Arapların hayız, bazılarının temizlenmeyi ve bazılarının da bu iki anlamı birleştirerek hayız ile beraber temizlenmeyi kurû' lafzı ile isimlendirirler*' dediğini kaydeder¹⁵.

2. Buhârî, "Hangi biriniz, kendi ihtiyarlamış ve çocukları da güçsüzken, altlarından ırmaklar akan, hurma, üzüm ve her çeşit meyveleri bulunan bahçesinin, ateşli bir kasırganın kopmasıyla yanmasını ister? Düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böylece açıklar"¹⁶ ayetinin tefsirinde Ubeyd İbn Umeyr' in şöyle dediğini rivayet eder : "Bir gün Hz. Ömer, ashaba : *'İçinizde bu ayetin nüzûl sebebinin bilen var mı?'* diye sordu. Onlar : *'Allah daha iyi bilir* dediler'. Bunun üzerine Hz. Ömer kızdı ve şöyle dedi : *'Biliyoruz veya bilmiyoruz deyiniz'*. İbn Abbas : *'Ey müminlerin emiri! bu hususta bir şeyler hatırlıyorum'* dedi. Hz. Ömer : *'Ey kardeşimin oğlu! kendini küçük görme, bildiğini söyle'* dedi. O da cevaben : *'Bu bir işe misaldir'* dedi. Hz. Ömer : *'Hangi iş'* dedi. İbn Abbas : *'Bir iş için'* deyince Hz. Ömer : *'Bu ayet, Allah'a itaat eden zengin bir adamın durumunu anlatır. Sonra Allah ona şaytanı musallat kılar da o adam, amellerini yok edecek derecede masiyetler işler'* diye açıkladı"¹⁷.

İbn Cerîr et-Taberî, İbn Abbas'ın, bu ayetin tefsirinde şöyle dediğini nakleder : *"Hz. Ömer, bu ayetin (nüzûl sebebinin) sahabeye sorar. Yeterli cevap verecek birini bulamaz. Arkasında durmakta olan İbn Abbas : 'Ey müminlerin emiri! bu hususta bir şeyler biliyorum' der. Hz. Ömer ona döner ve : 'Şuraya geç, kendini küçük görme, bildiğini naklet' deyince, İbn Abbas : 'Bu, Allah'ın verdiği bir misaldir. Allah şöyle buyurur : 'Sizden biriniz ister mi ki, ömrü hayır işleri ile geçsin, hatta eceli yaklaştığı zaman, hayırla son nefesini vermeye daha muhtaç olduğunda, şekâvet ehlinin ameli ile ömrü son bulsun da, böylece bütün amelini ifsâd etsin ve ona en çok muhtaç olduğu bir zamanda amelini yaksın' diye açıklar"*¹⁸.

3. Buhârî, Saîd İbn Cubeyr' i karikiyle, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder : *"Hz. Ömer, beni, Bedir Gazilerinin yanına götürdü. Öyle zannediyorum ki, onlardan birisi : 'Ömer, bunu niçin bizim yanımıza getiriyor. Bizim onun kadar çocuklarımız*

15 el-Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, I, 921.

16 Bakara, (2), 266.

17 el-Buhârî, es-Sahîh, VI, 39.

18 et-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'a, III, 47.

var' diye söylendi. Hz. Ömer : 'Siz onu tanıyorsunuz' dedi. Yine bir gün onları çağırdı ve beni de her zamanki gibi yanına aldı. Zaten beni çağırdığı zaman, mutlaka onların yanına götürürdü. Hz. Ömer : 'Allah'ın yardımı ve fetih geldiği ve insanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbini överek tesbih et, O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir' ayetleri hakkında ne dersiniz?' diye sordu. Bazıları : 'Biz Allah'a hamdetmek, bize yardım olunduğu ve bizim üzerimize bir fetih nasip edildiği zaman Allah'tan istiğfar dilemekle emrolunduk' dediler. Bazıları da, sustular ve hiçbir şey söylemediler. Sonra Hz. Ömer bana dönerek : 'Sen de aynı şeyi mi söylüyorsun?' dedi. Ben : 'Hayır' dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer : 'O halde ne diyorsun' dedi. Dedim ki : 'Bu, Allah'ın, Resûlü'ne, ecelinin yaklaştığını bildirmesidir ki, ayette şu kastedilse gerek : Allah'tan yardım ve fetih geldiği zaman, işte bu, senin ölümünün yaklaştığını bildiren alamettir. O halde Rabbini hamd ile tesbih et. O'ndan af dile, zira O, tevbeleri kabul edendir'. Sonra Hz. Ömer : 'Ben de bu ayet hakkında senin bildiklerini biliyorum' dedi".¹⁹

İşte bunlar, Arapça'da, arapların koyduğu beyan üslupları çerçevesi içerisinde, re'y ile tefsire ait üç misaldir. Birinci örnekte, şer'î nass ortak bir kelimedenden ibarettir ki, o da kurû' lafzıdır. Müşterek, lügatte, pek çok manaya gelir. Karineleri bilmek ancak re'y ve düşünce yoluyla mümkün olduğu gibi, müşterek bir lafızdan kastedilene bilmek de, lafızla ilgili karineleri bilmekle mümkün olur.

İkinci misal ise, bir istiare-i temsiliyyedir. Zira bu, Allah'ın bir darb-ı meselidir ki, Hz. Ömer ve İbn Abbas buna dikkat çekmişlerdir. O halde belagatçıların, bu ayetin anlamını Hz. Ömer ve İbn Abbas'ın yaptıkları tasvirde daha güzel bir tasvir yapmaları mümkün müdür?

Üçüncü misalde ise, kinâye vardır. Çünkü yardım ve fethin gelmesi risaletin son bulduğuna ve gayenin tahakkuk ettiğine delalet eder. Artık bundan sonra geriye ölüm kalır.²⁰

İşte bu üç misal, pek çok örnekten bir kaçıdır. Şüphesiz bu meisaller iki büyük sahâbî olan Hz. Ömer ve İbn Abbas'ın, Arapça'nın akıcı bir dil oluşundan faydalanmalarına, keskin bir zeka ve anlayışla vasıflandıklarına ve pek çok kimselere zor gelen ama bunlar gibilere bazı şeyleri kolaylaştıran aydınlatıcı delillerdir.

Bu anlattıklarımızı şöyle özetleyebiliriz : Hulefâ-i Râşidîn, devirleri henüz tedvin

19 el-Buhârî, a.g.e., VI, 220-221.

20 Bkz., Dr. Muhammed Receb el-Biyûmî, et-Tefsîru'l-Beyân li'l-Kur'ani'l-Kerîm, s.21.

devri olmadığından, hakikat, mecâz, müsterek, kinâye, teşbih, mutlak, âmm, hâss gibi istilahların yazıldığı bir esere vâkıf olmazdan önce onlar, yaratılışları icabı, bu istilahları tanıdıklarından, Kur'an'ı sahâbe içerisinde re'y ile tefsir eden ilk müfessirlerdir. Onların bu işe ehil olduklarını doğrulayan rivayetler vardır. Fakat onlar, hilâfet işleriyle meşgul olduklarından az nakilde bulunmuşlardır. Özellikle Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer bunlar arasında sayılabilir.

Re'y İle Tefsirde Sahâbî Müfessirlerin En Meşhuru İbn Abbas'dır

İbn Abbas, Kur'an'ı re'y ile tefsir etmede sahâbîlerin en önde geleni ve en çok şöhret bulmuş olanıdır. Çünkü o, her yerde Kur'an'ı tedaris etmeye düşkündür ve ayrıca onu bununla meşgul olmaktan hiçbir şey alıkoymazdı.

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Medine'ye giderek Sünnet'i toplamaya çalıştı. Zira Sünnet, her müfessirin Allah'ın Kitabı'nı tefsir etmede ihtiyaç duyduğu bilgileri toplayan bir ağaç (mesabesinde) dir. İbn Abbas, bu hususu ifade ederek şöyle der : "*Resûlullah'ın ashâbının bütün bildikleri Ensâr'ın yanındadır*"²¹. Böylece İbn Abbas, Hz. Peygamber tarafından açıklanmamış olan pek çok ayetin tefsirini öğrenmeye, Sünnet'le güç yetirmiştir. Nitekim o, Sünnet'ten esbâbı nüzûl bilgisini elde etmiştir. Esbâbı nüzûl ise, ayetlerin manalarını açıklayan, vuzuha kavuşturan ve onların manalarını doğru anlamaya yardım eden bilgilerden ibarettir. İşte bu sebeple, esbâbı nüzûl ile ilgili bilgileri açıkladığı için, elimizdeki ilk devir kaynaklarında İbn Abbas'ın ismine çok sık rastlanmaktadır. Bu ilk kaynak da, İbn İshak'ın es-Sîre'sidir²².

Buna göre İbn Abbas'ın tefsirle daha çok meşgul olması, onun, Hz. Ömer'den daha çok yaşamasına bağlıdır. Ayrıca o, yahûdî âlimleri içerisinde müslüman olanlardan en çok nakilde bulunan bir sahâbîdir. Bu hususta et-Taberî şöyle der: "*Bilgi ve dinde şeref ve şöhreti çok olan İbn Abbas, çoğu zaman Ka'bu'lAhbâr'ın meclisine katılır. Ondan isrâiliyyât ve diğer konularda nakillerde bulunurdu*"²³. (Onun Ka'bu'lAhbâr'dan naklettikleri) usûlü din ile helal ve haramı ilgilendirmeyen kıssalara, geçmiş milletlerin haberlerine, melâhime, yaratmanın başlangıcına, kâinâtın sırlarına, kıyamet gününün hallerine taalluk eden konulara aittir. İşte bu sebepten dolayı İbn Abbas, Hulefâ-i Râşidîn ve diğer sahâbîlerin, tefsirden imtina ettikleri bir zamanda kevnî ve ilmî ayetlerin tefsirine cür'et eden bir sahâbîdir. Bu misallerden bazıları aşağıdadır:

21 İbn Abdilberr, Câmîu Beyâni'l-İlm ve Fadlih, I, 96.

22 Bkz., Sîretü İbn Hişâm, I, 320.

23 Bkz., et-Taberî, a.g.e., XVII, 121.

1. Bir adam, Abdullah İbn Ömer'e gelerek (أولم ير الذين كفروا أن السموات والأرض كانتا رتقا ففتقناهما)²⁴ ayetinin anlamını sorar. Abdullah İbn Ömer de ona : "Git, İbn Abbas'a sor ve ne şekilde açıkladığını da bilahere bana bildir" der. Bunun üzerine adam, İbn Abbas'a gider ve ona sorar. O da : 'Gökyüzü bitişikti, yağmur yağdırmıyordu.Yeryüzü de bitişikti,nebat bitirmiyordu. Sonra Allah gökyüzünü yağmurla; yeryüzünü de nebatatla ayırdı' şeklinde açıklar.Adam, Abdullah İbn Ömer'e gider ve durumu anlatır.Bunu duyan Abdullah İbn Ömer : 'Kur'an'ın tefsiri konusunda İbn Abbas'ın cür'etinin beni hayrete düşürdüğünü her zaman söylerdim. Şimdi ise,ona, ilim verildiğini de öğrendim' der²⁵.

2. İbn Ebî Hâtim ve Ebu's-Şeyh, İbn Abbas'tan "Sürekli olarak görevlerini yapan güneşi ve ayı emrinize verdi"²⁶ anlamındaki ayet hakkında şunu tahrir ederler : "Güneş,yörüngesinde, gündüzün semada seyreden bir sürücü mertebesindedir.Battığı zaman,doğudan doğuncaya kadar yerin altında, yine burcunda, geceleyin akar gider. Ay da aynen böyledir"²⁷.

İbn Abbas, bu iki ayeti o zamanki bilgisinin sınırı içinde açıklamıştır. Her iki açıklama da kinâye kabilindedir. Zira İbn Abbas'ın döneminde, bu konulardaki bilgi, söylediğinden fazla değildir. Bundan dolayı o, mazurdur.Fakat uygun olanı, İbn Ömer ve diğer sahâbîlerin davranışlarında olduğu gibi ayetlerin açıklamasına yanaşmamasıdır.Çünkü bu ve benzeri ayetlerin açıklaması, kevnî ilimlerin gelişmesine göre değişebilir.Bu sebeple biz,zamanımızda bu türden açıklamayı, böyle hatalı bilgileri içerdiği için kabul etmiyoruz. Kanaatimize göre, İbn Abbas'a yapılan isnadlar doğru olsa bile, bu iki ayetin tefsiri terkolunmuştur.Çünkü bu türden açıklamalar, asrımızda sabit olan ilmî hakikatlerden dolayı, ilmin ulaştığı derece ve onun verileriyle çatışmaktadır²⁸. Zira İbn Abbas'ın zamanında, kâinât ve onun içerisinde bulunan yıldızlar ve gezegenler hakkında ilmin ulaştığı nokta, günümüzde atom çağının, uyduların ve feza gemilerinin ulaştığı noktaya ulaşmamıştır.

O halde, bu anlamda, İbn Abbas ve diğer sahâbîlere isnâd edilenleri kabul etmemek, usûl bakımından câizdir. Çünkü bu mesele, doğruya ve yanlışa ihtimali olan içtihâdî bir meseledir. Hz. Peygamber'in İbn Abbas'a duası ise, onun, hatadan korunduğuna delil teşkil etmez²⁹.

24 Enbiya, (21), 30.

25 ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, I, 68.

26 İbrahim, (14),33.

27 el-Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, III, 224.

28 Bkz. Abdussettâr Hâmid, Mebahis fi İlmi't-Tefsîr, s. 184.

29 Bkz., Muhsin Abdulhamid, Dirâsât fi Usûli't-Tefsîr, s.120.

Netice olarak diyebiliriz ki, Sahâbî âlimler, Kur'an'ı anlama hususunda akıllarını kullanmışlar ve onu tefsir etmede düşüncelerini isabetli görüş ve sağlam bakışla te'yid ve takviye etmişlerdir. Çünkü onlar, bu konuda geniş bir saha ve yaygın bir alanın bulunduğu farkında ve zâhiri tefsir hakkında nakledilenlerin ise, idraklerinin nihâî noktası olmadığını anlamışlardır. Onlar bir rivayetin diğer bir rivayete tercihi sınırında, Kur'an'ı manaların inceliklerini keşfetmek ve arapların, Arapça'da, tesbit etikleri mahud açıklayıcı üslûp çerçevesi içerisinde, ayetlerin içerdiği hüküm ve hikmetleri istihrac etmek için lügata veya şiire yahut arapların âdetlerine müracaat etmek suretiyle içtihad ettiler.

İbn Haldun'un Bir Hatasının Düzeltilmesi

İbn Haldun, re'y ile tefsirin, arap lisanı ve ilimleri bir sanat halini aldıktan sonra meydana geldiğine işaret etmekle yanıldığı açıktır. Çünkü o, naklî tefsir konusunda yaptığı açıklamadan sonra şöyle der : "*Diğer bir tefsir çeşidi de, muhtelif maksatlar ve üslûplar itibariyle mânâyı yerine oturtmada gerekli olan lûgat, i'râb ve belagat bilgisinden oluşan lisana dayanmaktadır. Çünkü birinci nev'i tefsir (yani rivâyet tefsiri) bizzat kastolanandır. İkinci tefsir çeşidi ise, dil ve onunla ilgili ilimler bir sanat halini aldıktan sonra ortaya çıkmıştır*"³⁰.

Bilinen hususlardan birisi de, arap bilimleri, İslâmî fetih hareketlerinin gelişmesi ve arapın, arap olmayanla karışımı sebebiyle, sahâbe ve tâbiîn devirlerinin bitiminden sonra ikinci asırda sanat haline geldi. Bu sebeple âlimler, Kur'an'ın lisanını korumak için nahiv, sarf, belâgat ve diğer unsurlardan oluşan bilgileri kaydetmeye ve ilimleri sanat haline getirmeye başladılar.

Sahâbî âlimlerin hepsi, bu çeşit tefsirin varlığını kabul ederler. Fakat onlar, bunu almanın ölçüsünde ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı (bu sahayı) oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar, bazıları da orta yolu tutmuşlardır. Bazılarının aklî tefsirden kaçınmaları ve bu sahayı dar tutmalarına rağmen, onlar, tefsir hareketini zenginleştirdiler ve bu hareketi yaydılar. Bazı ayetleri anlama ve bunları içtihad ve nazarla tefsir etmede kendi görüşlerini de eklemek suretiyle bu hareketin ilerlemesine iştirak ettiler.

Sahâbenin Re'y ile Tefsirden Kaçınmalarının Sebepleri

Re'y ile tefsirin yasak edilmesi hakkında sahâbeden riveyat edilenleri incelediği-

30 İbn Haldun, Mukaddime, s. 440.

mizde, onların bu tür tefsirden şiddetle kaçınmak gerektiğine delalet eden rivayetler buluruz. Bunlardan birisi Hz. Ebu Bekir'den rivâyet edilmiştir. Ona (ونفاكية رابا)³¹ ayetinde geçen "e b" kelimesinin anlamı sorulduğunda şöyle cevap verir : "Kur'an hakkında bilmediğimi söylersem, hangi yer beni taşır ve hangi yer beni gölgelendirir?"³². Aynı şey Hz. Ömer'den de rivâyet edilmiştir. Ebu Ubeyde, Yezîd İbn Humeyd'den, o da, Enes'ten rivâyet ederek der ki, Hz. Ömer minberde (ونفاكية رابا)³³ ayetini okudu ve sonra şöyle dedi: "Bu fâkihe'yi biliyorduz. Ya bu 'e b' nedir?" sonra da kendi kendine : 'Ey Ömer ! bu bir zorlamadır' der. Başka bir rivâyette de 'onu bilmen gerekmez?' demiştir³⁴. Hz. Ali'den de şu varid olmuştur : "Şayet din, re'y ile olsaydı, mestin altına mesh vermek, üstüne mesh vermekten daha evlâ olurdu"³⁵. Sahâbîlerden başka rivâyetler de vardır.

Buna göre, sahâbîlerin re'y ile tefsiri sakıncalı görmeleri iki duruma bağlıdır:

1. Bilmedikleri bir konuda hataya düşme korkusundan dolayı bazı işlerde ihtiyatlı davranmayı tercih etmeleri ki, bu husus Hz. Peygamber'in sakınmalarını istediği husustur. Saîd İbn Cubeyr, İbn Abbas'tan, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet eder : "Kim, Kur'an hakkında, bilmeden konuşursa Cehennem'deki yerine hazırlansın"³⁶. Bu hadis, tefsir, nâss, icma ve lügatten bir delile dayanmadan sadece hevâ ile yapıldığı veya dinin ruhuna ve hedeflerine zıt olduğu zaman geçerlidir.

2. Yasaklanmış re'y'den maksat, tefsiri, Kur'an'ın hedef almadığı hususlardan olan şahsi görüşlere yönlendirmek, siyâsî ihtiraşlara, mezheb, milliyet taassubu ve benzeri şeylere sürüklemektir. Anlaşıldığına göre, Kur'an'ı re'y ile tefsir etmek, bu iki işin çerçevesinde dönmediği zaman, câizdir.

Tefsir ve Sahâbîlerin Mushafları

"Onlar ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o ümmî Peygamber'e uyarlar"³⁷, "Sen bundan önce bir kitap okumuyordun ve onu elinle de yazmıyordun"³⁸ anlamındaki ayetlerden anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber, okuma ve

31 Abese, (80), 31.

32 İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., I, 54.

33 Abese, (80), 31.

34 İbn Teymiye, Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr, s. 109.

35 İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 58.

36 Tirmizî, bu hadisi tahrir ederek şöyle der : "Bu, hasen bir hadistir". et-Tirmizî, es-Sünen, VIII, 146.

37 A'râf, (7), 157.

38 Ankebût, (29), 48.

yazma bilmeyen ümmî bir peygamber olduğundan, sohbetinin şerefine mazhar olan sahâbîlerden bazılarına Kur'an okutur ve (kendisi dinlerdi).

Buhârî'de, Şakîk İbn Seleme'den nakledildiğine göre, Abdullah İbn Mes'ûd şöyle demiştir : "Allah'a yemin ederim ki, ben, Resûlullah'ın ağzından (doğrudan doğruya) yetmiş küsûr sûre öğrendim. Vallahi, Nebî'nin ashâbı bilir ki, ben, Allah'ın Kitabı'nı içlerinde en iyi bilenlerden birisiyim. Fakat en hayırlıları değilim"³⁹. Yine Buhârî'de, Enes İbn Mâlik'ten rivâyetle, Hz. Peygamber, Ubey İbn Ka'b'a şöyle der : "Şüphesiz Allah, sana Kur'an'ı okutmamı emretti". Ubey İbn Ka'b : "Allah, ismimi sana söyledi mi?" dedi. Hz. Peygamber de : "Evet" dedi. Ubey İbn Ka'b : "Alemlerin Rabbi'nin yanında anıldım mı?" sorusuna, Hz. Peygamber : "Evet" deyince, Ubey İbn Ka'b'ın iki gözünden yaş aktı"⁴⁰.

Bu sebepten dolayı, Hz. Peygamber'e ittiba eden sahâbîlerin gayretleriyle, Kur'an'ın kıraatı yayılmaya ve öğrenilmeye başlandı. Kur'an'ın okutulması, ezberlenmesi ve öğretimini üslenen sahâbîler içerisinde dördünden Kur'an'ın alınmasını Hz. Peygamber, müslümanlara emretmiştir. Buhârî, Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediğini kaydeder : "Resûlullah'ın : 'Kur'an'ı dört kişiden almaya gayret ediniz. Bunlar, Abdullah İbn Mes'ûd, Ebu Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim, Ubey İbn Ka'b ve Muaz İbn Cebel'dir' dediğini işittim"⁴¹.

Hz. Peygamber'in bu dört kişiyi zikretmek suretiyle onlara bir husûsîlik kazandırması, onların fazla ezber yapmalarına ve güzel okuduklarına delalet eder. Diğer bir hadiste, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu, Hz. Ömer rivâyet etmektedir : "İndirildiği gibi, kim, Kur'an'ı güzel bir şekilde okumayı isterse, onu, İbn Ümmi Abd (yani İbn Mus'ûd) gibi okusun"⁴².

Burada şunu belirtelim ki, Hz. Ali, Abdullah İbn Mes'ûd, Ubey İbn Ka'b ve Abdullah İbn Abbas'ın mushafları gibi, isimleriyle anılan ferdi mushaflar, bazı sahâbîlerin şöhret bulmalarına yardımcı olmuştur. Rivâyetlerde belirtildiğine göre, onlar, mushaflarını, Kur'an'dan ezberledikleri ayetlerden meydana getirmişlerdir. Buhârî'de, Ebu İshak'tan da bir hadis nakledilir : "Abdurrahman İbn Yezîd'den işittim ki, o, İbn Mes'ûd, Benî İsrâîl, Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sureleri hakkında : 'On-

39 el-Buhârî, a.g.e., VI, 229-230.

40 el-Buhârî, a.g.e., VI, 217.

41 el-Buhârî, a.g.e., V, 34 ve 35.

42 el-Cezerî, Gâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra, I, 451.

43 el-Buhârî, a.g.e., VI, 228.

lar ilk nâzil olan sûrelerdendir ve onlar benim ilk servetimdendir' dediğini nakleder".⁴³ Yine Buhârî'de, Şakîk'den nakledilir ki, Abdullah İbn Mes'ûd : "Resûlullah'ın her rek'atta ikişer ikişer okuduğu nezâirleri bilirim" dedi ve sonra kalkıp gitti. Alkame onunla beraber gitti ve biraz sonra çıkıp geldi. Biz ona sorduk, bize : 'İbn Mes'ûd'un te'lifi üzere ilk mufassal sûrelerden yirmi kadar ki, bunların sonuncuları Hâmîmler ve Amme yetesâelûn sûreleridir' şeklinde cevap verdi"⁴⁴.

İşte bundan dolayı, bu mushafların tertipleri, sahiplerinin içtihadlarıyla olmuştur. Böylece bu mushaflarda ve bunların kıraatlerinin bazısında ihtilaflar ortaya çıktı. Fakat bu ihtilaflar ayetlerin dizilişinde ve tertibinde değildir. Çünkü ayetlerin tertibi Hz. Peygamber'in işaretiyle tevkifidir. Zira Kur'an, Hz. Peygamber'in huzurunda, hurma dalları, ince beyaz taşlar, develerin kürek kemikleri ve düz taşlar üzerine yazılmıştır. İşte (üzerleri yazılı) bu maddeler, birbirinden ayrı parçalar halindeydiler. İmam mushafı gibi varaklara yazılı değildi. Başlangıçta Kur'an, Kureyş lehçesini telaffuz edemeyen kabilelerden zorluğu kaldırmak için yedi harf üzerine nâzil olunca, her ne kadar (اهل، اقبل، هلم، تعالي، عجل، اسرع، اخر، امهل) gibi kelimelerde mânâ bakımından itifak olsa bile, onun lafızlarının bazısında ihtilaf vaki olmuştur. Zikrettiğimiz mushaf sahibi sahâbîlerden her birerlerinin, Kur'an'ı okuma, anlama ve amel etmede açık birer metotları olduğu da buraya eklenebilir. Çünkü onlar, talebeleri okuduklarında, kolayca anlayabilmeleri için, bazı ayetleri basit bir fazlalıkla açıklamaya gayret etmişlerdir. Bazıları bu fazlalığı, Kur'an'ın kelimelerinin üstüne veya okudukları mushafların yanına yazmışlardır. Bazı karışıklıktan dolayı âlimler, onların kitaplarında ve tefsirlerindeki bu ziyadelikleri Kur'an'dan saymışlardır. Nitekim bunu şöyle ifade ettiklerini görüyoruz : "Şüphesiz bu ayet falan heyete göre Abdullah İbn Mes'ûd'un ve falan heyete göre de Ubey İbn Ka'b ve diğerlerinin mushaflarında böylece gelmiştir"⁴⁵. Sahâbîler, Hz. Peygamber'in vefatı yılında, son arzada, iki defa tamamlanan ve Osman İbn Avf'ın tedviniyle meydana getirilen mütevatir Kur'an metninden bir-iki veya daha fazla kelime zikrederler. Hz. Ebu Bekr, bu son arzada,⁴⁶ sûre ve ayetlerin tesbit edildiği şekil üzere, Kur'an'ı cem etti. Ümmetin hepsi Kur'an için yapılan bu büyük işi kabul edip üzerinde icma ettiler. Bu ziyadeliklerin misallerinden bazıları şunlardır:

1. İbn Mes'ûd'un (للذين آمنوا انظرونا)⁴⁷ ayetende geçen (انظرونا) kelimesini (اهلونا) şeklinde okuduğu rivayet edilir. (انظرونا) kelimesini (اهلونا، اخرونا)⁴⁸ kelimeleriyle tefsir etmiştir.

44 el-Buhârî, a.g.e., VI, 229.

45 Ebu Abdurrahman ez-Zencânî, Târîhu'l-Kur'an, s. 47-56.

46 Bkz., el-Cezerî, en-Neşr, I, 37.

47 Hadîd, (57), 13.

48 es-Suyûtî, el-İtkân, I, 48.

2.Ub. ey İbn Ka'b (كل ما اضاء لهم مشوا فيه)⁴⁹ ayetinde geçen (مشوا فيه) kelimesini rivayet edilir⁵⁰

3. Sa'd İbn Ebi Vakkas'ın (وله اخ او اخة)⁵¹ ayetini (من ام) ziyadesiyle okuduğu rivayet edilir⁵².

4. İbn Abbas'ın (ليس عليكم جناح ان تبتغوا فضلا من ربكم)⁵³ ayetini (في مواسم الحج) ziyadesiyle okuduğu rivayet edilir⁵⁴. İbn Abbas (في مواسم الحج) kelimelerini yazmıştır.

5.İbnu'z-Zubeyr'in (ويستعينون بالله علي ما أصابهم)⁵⁵ ayetini (و يأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر) ziyadesiyle okuduğu rivayet edilir⁵⁶.

6. el-Hasan'ın (وان منكم الا واردها)⁵⁷ ayetinde geçen (الورد) kelimesini (الدخول) şeklinde okuduğu rivayet edilir⁵⁸. el-Hasan, (الورد) kelimesini (الدخول) kelimesiyle tefsir etmiştir.

7. Câbir'in (فان الله من بعد إكراههن)⁵⁹ ayetini (لهن) kelimesini ekleyerek okuduğu rivayet edilir⁶⁰.

Zannı galibe göre, bu ziyadeler, Kur'an'dan değildir. Ancak bu ziyadeler, ayeti izah etmek ve manasını açıklamak sadedinde olup, mushaf sahibi sahâbîlerin tefsirleri kabilindedir. Şayet bu ziyadeler Kur'an'dan sayılıysaydı, bizim, bunlar olmaksızın Kur'an'ı okumamız câiz olmazdı.

er-Râzî'nin (وجاهدوا في الله حق جهاده)⁶¹ ayetin tefsirinde Hz. Ömer'in (وجاهدوا في الله حق جهاده - في آخر الزمان كما جاهدتموه)⁶² şeklindeki okuyuşuna işaret etmesi, bize, bunların birer ziyade olduklarını tekid eder. erRâzî, bu ziyadelerin Kur'an'dan olmasını uzak görür ve: "*Bunlar bir ayeti açıklamak üzere zikredilmiştir*" der⁶³.

49 Bakara, (2), 20.

50 es-Suyûtî, a.g.e.,I, 48.

51 Nisa, (4), 13.

52 es-Suyûtî, a.g.e.,I, 48.

53 Bakara, (2), 198.

54 es-Suyûtî, a.g.e.,I, 79

55 Âl-i İmrân, (3), 104.

56 es-Suyûtî, a.g.e.,I, 74

57 Meryem, (19), 75.

58 es-Suyûtî, a.g.e.,I, 79.

59 Nûr, (24), 33.

60 es-Suyûtî, a.g.e.,I, 84.

61 Hac, (22), 78.

62 er-Râzî, a.g.e., XXIII, 72.

63 er-Râzî, a.g.e., XXIII, 72.

Abdullah İbn Mus'ûd ve Ubey İbn Ka'b, bu ziyadelerle meşhur olmuş iki sahâbedir. Bu konuda Mücâhid şöyle der : "*Şayet İbn Mes'ûd'un kıraatini okumuş olsaydım, Kur'an'ın pek çok ayeti hakkında İbn Abbas'a sorduğum soruları, tekrar sorma ihtiyacı duymazdım*"⁶⁴. Buradaki kıraatla, Abdullah İbn Mes'ûd'un mushafında, anlamlarını izah için, ayetlerin kenarına yazdığı ziyadeler kastolunur.

İbn Kuteybe ve el-Cezerî'nin Bu Ziyadeler Hakkındaki Görüşleri

Bütün bunlardan sonra, gerçekten garip olan hususlardan birisi de, İbn Kuteybe ve el-Cezerî'nin bu tefsiri fazlalıkları, Kur'an'ın nâzil olduğu yedi harften birisi saymalarıdır. Kitabı'n-Neşr adlı eserde kaydedildiğine göre, Kur'an'ın nâzil olduğu bu yedi harften maksat, kıraattaki olan ihtilaf şeklidir. el-Cezerî (ان هذا أخي له تسع وتسعون نعجة)⁶⁵ ve (و زما الغلام فكان أبواه مؤمنين) ⁶⁶ ayetlerinde fazladan zikredilen (تسع وتسعون نعجة اثني) ve (فكان كافرا وأبواه مؤمنين) cümlelerinde olduğu gibi fazlalık ve noksanlıktaki ihtilafı kıraaten saydı⁶⁷.

Buna göre (اثني), (كافرا) ve zikredilen diğer tefsiri kelimeler açıklayıcı mahiyette olup Kur'an'dan değildirler. Bunların, şu sebepten dolayı sahih bir kıraat olması imkansızdır.⁶⁸

1. Alimlerin, sahih kıraat için kabul ettikleri şarta muhalif olması ki, bu şartlardan birisi de, İmam Mushafı'nın resmine muvafakat etmektir.

2. el-Cezerî, yedi harf hadisi hakkında, otuz küsür yıl düşünür ve sonra şöyle der: "*Otuz yıldan fazla bu hadisi mütalaa ettim. Bana hep karışık gelmiştir. Bunun için hadisi düşünüyorum ve derin bilgi sahibi olmak istiyordum. Nihayet bir gün Allah, bana doğruyu ihsan etti ve ben de, bundan dolayı, sahih, şâz, zayıf ve münker kıraatleri araştırdım. Bir de ne göreyim, bu konudaki ihtilaflar yedi noktaya racidir, bunun dışına çıkmıyor*"⁶⁹.

Bu düşünce kıraat gibi, yedi harf hadisi hakkındaki şüpheye açık bir delildir. Şayet (kıraat), bu şekilde yani ziyâde ve noksanlıklardaki ihtilaflarda sahih ve mütevatir olsaydı, alimler bunu daha önceden anlar ve bu konuda icma ederlerdi de bu kadar derin tefekküre ihtiyaç duymazlardı.

64 Ahmed eş-Şarâbâsî, a.g.e., s.75.

65 Sâd, (38), 23.

66 Kehf, (18), 80.

67 Bkz., el-Cezerî, en-Neşr, I,26-27; ez-Zerkeşî, el-Burhân, I, 214-215.

68 Bkz., es-Suyûtî, a.g.e., I,79.

69 el-Cezerî, en-Neşr, I, 26.

3. Ekseri alimler tarafından bu ziyadeliklerin daha önceleri kıraat olarak kabul edilmemesi, şayet bu açıklayıcı ziyadelikler mütevatir Kur'an olsaydı, alimlerin çoğu onu kabul ederdi. Bundan dolayı alimler arasında, bazı meselelerde ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bu konulardan birisi, yemin keffaretinin orucu meselesidir.

Hanefiler (فمن لم يجد فصيام ثلاثة أيام)⁷⁰ ayetini, İbn Mes'ûd'un متتابعات ziyadesiyle olan kıraatını esas alıp onunla amel ederek, yemin keffaretinin orucunda, peş peşe, ara vermeden oruc tutmayı şart koşarlar. Ekseri alimler ise, peş peşe oruç tutmayı şart koşmazlar. Çünkü onlar, bu kıraatı kabul etmemektedirler.

Yine bu konulardan birisi de, talâkı îlâ'dan dönme meselesidir. Hanefiler, yine İbn Mes'ûd'un (تربص أربعة أشهر)⁷¹ ayetinde (نهيمن) kıraatiyle amel ederek, talâkı îlâ'dan dönmenin ancak îlâ'nın müddeti içerisinde olacağını kabul ederler. Ekseri alimler, bu kıraatı kabul etmedikleri için, talâkı îlâ'dan dönmenin, iddet esnasında olduğu gibi, iddetin bitiminden sonra da olacağını uygun görürler⁷².

Kanaatime göre, Kur'an tedris eden kimselerin, resmi mushaf ve mütevatirle ittifa halinde ve sahih olan kıraatlardan bize ulaşanla iktifa etmeleri gerekir. Çünkü kıraatları, üzerine bina edildikleri esasların dışına taşımaya her hangi bir besep yoktur. Eğer bir kıraat tevatiiren gelmemiş ve kıraat alimlerinin koydukları şartları da taşıyorsa, bu çeşit kıraatlarla uğraşmamak daha doğrudur.

Sahâbe Tefsirinin Hükümü

Alimler, sahâbenin tefsir konusundaki sözlerinin, merfu veya mevkuf hükmünde olup olmadığına ihtilaf ettiler. Çünkü onların merfu hükmündeki sözlerini almak vâcip, mevkuf olanları almak ise câizdir.

İbnu's-Salâh ve el-Hâkim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs'de; es-Suyûtî de et-Tedrîb'inde şu görüştedirler: "*Sahâbe tefsiri merfu mesabesindedir. Eğer bu tefsir ayetin nüzûlüne ait veya ahiret ve hakkında görüş belirtilmeyen dînî hususlarla ilgilendiren konulardan ise onu almak vâciptir. Şayet sahâbe tefsiri, hakkında görüş belirtilebilen konulardan ise mevkûf hükmündedir ve onu almak câizdir*"⁷³.

Üsulcü muhakkıkının ekserisinin görüşleri ise şöyledir: Sahâbenin tefsir ve diğer konulardaki sözleri, re'y ile anlaşılmayan konuları içeriyorsa, Hz. Peygamber'den

70 Bakara, (2), 196.

71 Bakara, (2), 226.

72 Bkz., Ali Hasbullah, Usûlu't-Tefsîri'l-İslâmî, s. 22.

73 Bkz., el-Hakim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs, s. 20; es-Suyûtî, et-Tedrîb, I, 193

varid olan açıklamalar gibi hüccettir ve onu almak vâciptir. Fakat re'y ile anlaşılan konulardan ise, içtihadlarında hata ihtimali olacağından hüccet değildir. Hata durumu fi'len vuku bulabilir. Çünkü onlar hatadan masun değildirler. Hatta birbirlerine muhalefet dahi ederlerdi. İctihadlarının sıhhati hakkında bazı zamanlarda şüphe ettikleri vakidir. İşte İbn Mes'ûd, mufavvıda meselesi hakkında şöyle der : "*Hata vaki olursa benden ve şeytandandır*"⁷⁴. Böylece hata ihtimali olabileceği anlaşılmaktadır. Bizzat sahâbînin sözü hata ihtimali taşıyorsa, diğer bir müçtehidin, bu durumda, sahâbeyi taklit etmesi doğru değildir. Bu, el-Kerhî, eş-Şevkânî, el-Gazzâlî⁷⁵ ve İbn Hacer'in⁷⁶ görüşleridir.

Usulcü muhakkikînin görüşlerini tercih etmeme rağmen, müfessirin, sahâbe tefsirinden gafil olmaması gerektiği kanaatindeyim. Zira müfessirin, sebebi nüzûlün nakli, bir hükmün ikrarı veya bir lafzın açıklanması hakkında sahâbîlerde bir icma bulursa onu alır ve bu icmayı tecavüz etmez. Bir ayetin anlamında iki görüş üzere ihtilaf ettikleri zaman, müfessir, bunlardan birisini tercih eder. Çünkü İbn Teymiye'nin söylediği gibi⁷⁷, lafızların tefsiri hususundaki ashâbın ihtilafı, zıtlık ihtilafı değil, (aynı konuyu anlatan) çeşitlilik ihtilafıdır. Onlar, misal olarak kabul edilen ayetlerin tefsirinde sayılı vecihler zikrederler. Bunların hepsi doğrudur. Ayet bunlara şâmidir. Nitekim (انفروا خفافا وثقالا)⁷⁸ ayetinde geçen *el-haff* kelimesini, sapmak, azmak, cehalet, gençlik, aile efradı, malı-mülkü, dostları kahramanlığı olmayan kimse diye; *es-sekfl* kelimesini ise bunların zıt anlamlarıyla açıklarlar⁷⁹.

Sahâbenin tefsiri, içtihadî olduğu zaman, müfessirin delili araştırması gerekir. Eğer onu bulursa, ondan sahâbe veya başka birisinin sözüne dönmesi doğru değildir. Burada bir delil bulunmaz, tefsir de bize evvelkilerin kıssalarını anlatıyor veya yukarıda geçen iki ayette İbn Abbas'ın açıklaması gibi kevnî veya ilmî ayetlere bağlı ise, onlara muhalefet etmede ve görüşlerini terketmede bir sakınca yoktur. Çünkü sahâbîlerin zamanında ilim, asrımızda ulaşılan ilerleme ve yükselme derecesine çıkamamıştır.

74 Keşfu'l-Esrâr, III, 94'

75 Bkz., Abdussettâr Hamid, Ebu'l-Hasan el-Kerhî ve Eseruh fi Usûli'l-Fıkh ve Furûih, (Me-celletu Kuliyeti'ş-Şeria, sayı,7), s. 71-72.

76 Muhammed Ebu Şehbe. el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fi Kutubi't-Tifsîr, s. 78.

77 İbn Teymiye, a.g.e . . .

78 Tevbe, (9), 41.

79 el-Kurtubî, a.g.e., IV, 2989.